

BÁRCZY ISTVÁN ÉS KARL LUEGER: KÉT POLGÁRMESTER A SZÁZADFORDULÓ MONARCHIÁJÁBAN

A századfordulón a Monarchia mindkét székesfővárosának vezetésében olyan látványos hatalmi-politikai fordulatra került sor, amely nemcsak az adott ország politikai rendszerének válságához kapcsolódott, hanem kifejezésre juttatta az európai nagyvárosi fejlődés új szakaszának alapproblémáit is. A XIX. sz. utolsó harmadában nyilvánvalóvá vált, hogy a modern nagyváros, a klasszikus liberalizmus egyik legfőbb büszkesége, a társadalmi és környezeti válsághelyzetek kritikus mértékű felhalmozódásának színterévé vált. Ez kikényszerítette a közszféra beavatkozását olyan területeken, amelyeket a liberális eszmekör hagyományosan a magánkezdeményezés illetékességi körébe utalt. A beavatkozás eszközrendszerében pedig, a szabályozás mellett, mind nagyobb szerepet kapott a különféle szolgáltatások közszféra által történő közvetlen átvétele.

Az egyoldalúan rendészeti orientációjú, szabályozó jellegű városigazgatást felváltotta az aktív, beavatkozó, a városi környezetet, létviszonyokat sokoldalúan alakító városmenedzselés. A századfordulóra megszilárdultak a jövőbe tekintő tudatos várostervezés elméleti alapjai, és széles körű eszközrendszere alakult ki. A folyamat motorja a városigazgatás szakszerűsödése, a hivatásszerűen városmenedzseléssel foglalkozó bürokrácia kialakulása volt. Ez a változás jelentette az alapját és a hátterét egy a korszakra sajátosan jellemző tisztviselőtípus: a kiemelkedő polgármester-egyéniesség megjelenésének. A kor számos polgármesterének neve máig fogalom és korszakjelölő egy-egy város életében, mivel napjainkban is jól felismerhető, jellegzetes vonásokkal hagyták kezük nyomát a város arculatán. Bécs és Budapest egyaránt adott egy-egy ezen kritériumoknak megfelelő, egymással részben párhuzamosan működő „nagy” polgármestert Bárczy István (1906–1918) és Karl Lueger (1897–1910) személyében.¹

A polgármesteri tisztség Bécsben politikai, Budapesten tisztviselői állás volt. Ennek megfelelően, Bárczy töretlen ívű, gyors tisztviselői, Lueger pedig akadályokkal, visszaesésekkel, újrakezdésekkel tarkított politikai karrier csúcsaként került e tisztségbe. Előttük a várospolitikai irányításában meghatározó erőt jelentett a nagypolgári-liberális közgyűlési többség, amelynek uralmát Budapesten a virilizmus, Bécsben a cenzussal kombinált háromkúriás választási rendszer támasztotta alá. E konzervatív-liberális elit felfogása szerint a városi önkormányzat alapvetően nem politikai, hanem gazdasági testület, amelynek feladata a város vagyonának kezelése, háztartásának irányítása, a lakosság szükségleteinek felmérése és kielégítése, a közjólét előmozdítása. Miután ezeket a kérdéseket nem politikai elvek alapján kell megoldani, a városi önkormányzatban értelmetlennek nyilvánították a pártok szerinti csoportosulást. Magukat a különérdek felett lebegő „közjó” képviselőinek tekintve, a politikai versenyt kizárólag a hatékony igazgatást zavaró, nehezítő tényezőként értékelték, és mögötte reális társadalmi érdekellentétek helyett pusztán személyes ambíciók hajtóerejét voltak hajlandók látni. A szakértelem szerepének erőteljes hangsúlyozása és a „pártviszályok” általában vett elítélése ebben a közegben jól megfér azzal a döntéshozatali gyakorlattal, amely a távlatos programot nélkülöző többség folytonos érdekegyeztetéseivel, a felmerülő kérdésekben újra és újra létrehozandó kompromisszumain alapult. Ezek a mechanizmusok erősen lokális színezetű politikai kultúra közegében működtek. Az egyes városrészekben, a helyi kaszinókban, törzsasztaloknál, érdekképviseleti és rétegszervezetekben megívott harcok és elért

győzelmek határozták meg a várospolitikai erőviszonyait. Ilyen háttérre támaszkodtak a bécsi községtanács egymással is folytonosan vetélkedő liberális frakciói, Budapesten pedig a kerületek határain átnyúló közsépolitikai pártszerveződéseknek még a csirái is csak az 1890-es években jelentek meg.²

Lueger és Bárczy ezzel szemben egyaránt abból indult ki, hogy a legfejlettebb külföldi metropolisokkal versenyképes világáros megteremtése olyan polgármester tevékenységét igényli, akit stabil, nyilvánosan meghirdetett és a választók által legitimált átfogó városi program alapján szerveződő többség támogat.

Bécsben 1896-tól, a keresztényszociális városvezetés uralomra jutásával vette kezdetét a nyereséget termelő közüzemek községestése. Az ekkor elhatározott és 1899-ben el is készült városi gázmű az új vezetés számára politikai szimbólummá, első számú presztízsubjektumává vált, amit a beruházás körüli látványos politikai harcok csak megerősítettek. Luegerék szándéka eleve az volt, hogy a gáz- és áramszolgáltatást, valamint a tömegközlekedést addig kézben tartó külföldi érdekelt-ségű tőkés vállalkozásokat kiszorítsák, és e területeken megteremtsék a város monopóliumát. Ezt a célt a világháborúig el is érték. E nagyüzemekon kívül városi serfőzde, takarékpénztár, élet- és öregségi biztosító, temetkezési vállalat teremtett konkurenciát a magánvállalkozásnak. Tíz évvel később Bárczy hasonló tervekkel vette át a főváros irányítását. És ha e programot beteljesíteni nem is maradt ideje, a háború kitörésekor Budapesten is városi kézben volt már a gázszolgáltatás, az áramtermelés jelentékeny része, a főváros többségi részvényese volt a két villamosvasúti vállalat egyikének, döntés született az omnibusz községestéséről, községi lóhúsüzem, kenyérgyár és élel-miszter-árusítás igyekezett ellensúlyozni a megélhetési költségek emelkedését.

Közös vonás a községestési politika és az eladósodás szoros kapcsolata. Bécs adósságállománya 1896–1913 között 139,4 millió koronáról 772,6 millióra, azaz öt és félszeresére növekedett, és a felvett kölcsönök közel kétharmadát fektették a kommunális energiaszolgáltató és közlekedési üze-mekbe. Budapesten a Bárczy-korszak nagy beruházási programja lényegében a háború előtti 4-5 év-re torlódott össze, ezalatt az adósságállomány mintegy háromszorosára, 150 millióról 452 millió ko-ronára nőtt, és kölcsönpenzek mintegy 40 százalékát investálták a közüzemekbe. Az üzemek a ma-gánvállalatoktól átvett nyereségorientált tarifapolitika révén nem csak a rájuk fordított tőke törlesz-tését termelték ki, de arra is lehetőséget adtak, hogy nem jövedelmező infrastrukturális és szociális létesítményeket is kölcsönpénzből valósítsanak meg az adóterhek további emelése nélkül.³

Ezek a tények első megközelítésben arra látszanak utalni, hogy miután a városok fejlődésük e szakaszában hasonló jellegű kihívásokkal kerültek szembe, egy olyan vezetésnek, amely a várost racionálisan kívánta működtetni, az egymással éles ellentétben álló ideológiai felhangoktól függet-lenül hasonló lépéseket kellett megtennie, a nagy polgármester-egyéniségek szerepe pedig e szük-ségszerúségek felismerésében és érvényre juttatásában állt. Közelebbről szemügyre véve azonban a megteendő lépések korántsem voltak determináltak. Új bevételi források feltárása nélkül a váro-sok valóban nem tudtak volna a továbbiakban megbirkózni a feladatokkal, és égetővé vált a magán-monopóliumok okozta visszasságok kiküszöbölése is. Az azonban már döntés kérdése volt, hogy a községestett vállalatoknak kell-e a költségvetés fejőstehenének szerepét játszania – mint ahogy mindkét esetben történt –, vagy pedig ezek inkább szociális színezetű tarifapolitikát folytassanak, és a bevételi többletet az adórendszer által addig megkímélt vagyonalapok és jövedelmek igénybe-vétele biztosítsa. Hasonlóképpen az sem volt eleve adott, hogy a bevételeket mely területek fejlesz-tésére fordítsák, mely területeken maradjanak meg a hagyományos passzivitás mellett, vagy hogy a város oktatási és kulturális politikája milyen közszellem kialakulása irányába hasson. Ezek a dön-tések csak a polgármesterek hatalmi helyzete, és nem utolsó sorban szemlélete, értékrendje, vala-mint a mögöttük álló társadalmi bázis figyelembevételével értelmezhetők.

Bárczy a liberális demokrata táborhoz tartozott, Lueger pedig elsőként emelte hivatalos szintre a politikai antiszemitizmust a Monarchiában. A két „rendszer váltás” jellege azonban nemcsak eb-

ben a dimenzióban különbözött, hanem az önkormányzat döntési mechanizmusaira gyakorolt hatását illetően is. Míg a budapesti törvényhatósági közgyűlést töretlenül uralta egy szűk vagyoni elit, a császárváros választási rendszere eleve a középrétegek jóval szélesebb köre számára biztosította a beleszólás lehetőségét. Nem függetlenül attól a ténytől, hogy a polgári alapokra helyezett városigazgatási rendszer – noha végül a felülkerekedő konzervatív erők valósították meg – Bécsben '48 közvetlen vívmányaként öltött formát. Ez még akkor is félreismerhetetlen, ha a kormányzat és a városvezetés közös alkotásaként született 1850. évi ideiglenes községi rendtartás – amely egészen 1890-ig hatályban volt – a városi autonómia körülírása mellett nem csupán a proletarizálódott városi tömegeket, de a 10 forintos minimális adócenzus megszabásával a kispolgárság jelentős részét is kirekesztette a város ügyeibe való beleszólás lehetőségéből. A választójoggal felruházott rétegeket pedig három kúriára tagolta, amelyek egyenlő számú városatyát küldhettek a községtanácsba. A választók mintegy kétharmada szorult a harmadik kúriába, a második kúriába a keresztényszocialista hatalomátvétel idején kb. 30 százalékuk, az első kúriába 6,5 százalékuk tartozott.⁴ Bécsben ezzel együtt is jóval szélesebb társadalmi bázis állt a várospolitika mögött, mint Budapesten, kiváltképpen 1885 után, amikor a minimális adócenzust 5 forintra szállították le. Ez a reform a 24 éven felüli férfilakosságon belül önmagában 16 százalékról 23,6 százalékra növelte a választójogosultak arányát,⁵ miközben az Budapesten még a század végére sem érte el a 20 százalékot.⁶

A bécsi választási rendszer nem egyszerűen az adó mértéke alapján osztotta kúriákba a polgárokat, hanem az adónemet, valamint a magas képzettséget és a közhivatalnoki státust is figyelembe vette. Az első kúriát nem a modern értelemben vett nagytőke képviselői, hanem a háztulajdonosok majorizálták. Bécsben a háztulajdonos jellegzetes típusát nem a leggazdagabbak, hanem jómódú ipari, kereskedelmi vállalkozók, szabadfoglalkozású értelmiségiek jelentették, akik teaurálási céllal építettek vagy vásároltak egy-két épületet. Tudatvilágukban erősen éltek a konzervatív patríciusi hagyományok. A második kúriában az értelmiségi és hivatalnoki elemek, a harmadikban az iparos-kereskedő kispolgárok uralkodtak.

Budapesten a cenzussal kombinált virilizmus 1872-ben bevezetett rendszere – amelynek értelmében a törvényhatósági bizottság tagjainak felét az 1200 legnagyobb adófizető listájáról választották a szavazópolgárok – eleve nyomasztó túlsúlyt biztosított a nagypolgárság számára. A formálódó modern kispolgárság gyengesége, összeforratlansága folytán az 1890-es évekig nem is jelentkezett a várospolitika síkján olyan program, amely mozgósításukra alkalmas lett volna. Így ez a társadalmi csoport még ahhoz képest is csupán periferikusan volt jelen a városi képviseletben, amit a fennálló választási rend elvileg lehetővé tett volna. Ilyen körülmények között arra sem volt szükség, hogy a nagypolgári elit egyes csoportjai érdekeiket formalizált szervezeti keretek között jelelnék meg, kielégítő volt a kerületi „törzsfőnökök” köré tömörülő klikkek rendszere. Bécsben ezzel szemben a községtanács legnagyobb létszámú foglalkozási csoportját a kézműipar, a kereskedelem és a szolgáltatások önálló adták. A császárváros nagy hagyományokra visszatekintő, begyökerezett kispolgársága a budapestinél jóval korábban volt képes saját várospolitikai célkitűzések megfogalmazására. Itt viszont éppen a nagytőke képviselői számítottak periferikus rétegnek a városi képviseletben.

A harmadik kúria „rendszerkritikus” képviselői kezdettől a községtanács uralkodó csoportjaitól markánsan eltérő orientációt képviseltek, noha a demokraták, a kuriális rendszer eltörlésének követelésén kívül, nem voltak képesek távlatos várospolitikai program köré tömörülni. Jelenlétük azonban eleve illuzórikussá tette a politikai verseny kizárását a városháza falai közül, rákényszerítve a többségre is a pártosodást már az autonómia teljes helyreállítása után, az 1860-as években. Az 1868-ban polgármesterré választott Cajetan Feldernek sikerült a liberális képviselők többségét valamiféle kiszámíthatóan működő szavazógépezetben összefognia. Ez az alakulat, jellemző módon, a teljesen ideológiamentesen hangzó „Mittelpartei” néven illette magát, annak ellenére hogy „jobboldali” ellenzéke nem volt. Felder elsősorban az általa erős kézzel vezetett adminisztráció munká-

jára támaszkodott, a pártnak leginkább az általa előterjesztett programok szentesítésének szerepét szánta.

Lueger fiatal, akkor még feltörekvő liberális demokrata politikusként, az 1870-es évek közepétől fordult szembe az addig töretlen tekintélynek örvendő Felderrel. Amikor a hivatalnokok között előforduló korrupcióízű jelenségek feszegetésébe kezdett, éppen az adminisztráció feletti területi ellenőrzés gyengeségét, a választott képviselők háttérbe szorítását minősítette a Felder-féle rendszer fő problémájának. Ettől kezdve következetesen vallotta a politikának az adminisztrációval szembeni elsődlegességét. Úgy vélte, hogy a tömeges politikai részvétel küszöbön álló korszakában a polgári értékrend további uralmának, a szociáldemokráciával való sikeres szembeszállásnak is alapfeltétele a versenyképes választási gépezet, valamint az olyan döntésmechanizmus, amely a modern nagyváros bonyolult társadalmi viszonyai közepette felmerülő részérdekek nyílt megjelenítésén és politikai integrációján alapul.

Lueger a bécsi Politechnikum hadirokkant altisztjének gyermeke, édesapja a katonai szolgálat révén szakadt ki a paraszti sorból. Ő maga a szerény viszonyok közül önerejéből felemelkedő, ugyanakkor a társadalmi hierarchia feltétlen tiszteletében nevelt ember jellegzetes típusa, aki személyes teljesítménye jutalmának és igazolásának tekintette bejutását a legmagasabb körökbe. „Dr. Karl Luegernek elhatározott szándéka volt, hogy ha török, ha szakad, szülővárosának polgármestere lesz. Erős akarata és az a veleszületett ösztöne, amely képessé tette őt, hogy a mindenkori közhangulatot pontosan megérezze és hatásos jelszavakkal formába öntse, lehetővé tették, hogy dicsőségben célhoz érjen” – jellemezte őt Kielmansegg gróf, Alsó-Ausztria tartományi helytartója, aki egyszerre látta benne hivatali alárendeltjét és politikai ellenfelét.⁷ Lueger politikai pályája az 1873-as válság időszakában indult. Pontosán érzékelte a bécsi középrétegeknek a válság nyomán bekövetkezett kiábrándulását a liberalizmusból. Fokozódó igényt ismert fel egy tradicionálisabb színezetű polgári értékrend iránt, amely a nyitottsággal, a toleranciával, a teljesítménycentrikussággal és a szabadgondolkodással szemben a gazdasági önállóságot, a társadalmi hierarchia tiszteletét és a helyi begyökerezettséget együttesen emeli morális értéké. Mint elszánt agitátor és vérbeli népszónok, a polgári státusát veszélyeztetve érző kézműves-kisiparosság indulatait juttatta kifejezésre, amelyek egyszerre irányultak a liberális kapitalizmus zászlóvivői és haszonélvezői és a proletár tömegek ellen, ez utóbbiak közé való lecsúszás fenyegette őket. A modern populizmus jegyeit magán viselő agitációs és szervező munkája döntő szerepet játszott annak a széles, újkonzervatív arisztokratáktól és egyházi férfiaktól az „ötguldenes” szavazóig terjedő érdekkoalíciónak a létrejöttében, amelynek szemléleti kötőanyagává az antiszemitizmus vált, és amely őt a polgármesteri székbe juttatta.

A városi képviselőlet kuriális rendszerének fentebb jellemzett sajátos szerkezete fontos tényezője volt az antiliberalis mozgalom sikerének, mivel lehetővé tette, hogy időben is megosszák a különböző társadalmi rétegek megnyerése érdekében kifejtett energiát. Először a kézműves kisiparosság körében teremtettek olyan szilárd bázist, amelynek révén elhódították a harmadik kúriát. Csak ez után kezdték el a bázist felfelé, más típusú problémákra érzékeny, más hangvételt igénylő rétegek felé bővíteni. Mivel az első kúria sokáig a liberálisok szilárd bástyájának számított, a két tábor küzdelme lényegében a második kúriában dőlt el, amelyben a sorsdöntő 1895. évi választások idején kb. húszezer tényleges szavazóval számolhatunk.⁸ Olyan helyzet alakult ki, amelyben már az e kúriában domináns értelmiségi-hivatalnoki réteg néhány ezer szavazójának pálfordulása is az erőviszonyok földcsuszamlásszerű eltolódását idézhette elő a községtanácsban. A radikális hangvétel és populista módszerek, Lueger kibontakozó személyi kultusza könnyen elfedhette azt a tényt, hogy győzelmük egy viszonylag szűk és a lakosság egészéhez képest magas státusú rétegen belüli elmozdulások eredménye volt.⁹ Az arisztokratikussá merevedett és az új szociális problémák iránt érzéketlennek bizonyuló bécsi liberalizmus ebből a vereségből már nem állt talpra. A városi hatalomváltást rendkívül látványos és kielezett politikai küzdelem kísérte: Lueger a polgármesteri tiszt-

ség elfoglalásához szükséges császári megerősítést csupán ötödszöri megválasztása után, 1897 tavaszán nyerte el. A polgármesterválsággal összefüggésben a községtanácsot többször is feloszlatták, és az antiliberális tábor választásról választásra növelte előnyét. Kiderült, hogy a tömeges politizálás követelményeihez alkalmazkodó új harci módszerek – az offenzív agitáció, a választók folyamatos mobilizálására törekvés, a szervezett érdekcsoportok törekvéseinek tudatos átpolitizálása – olyan politikai erőforrásokat biztosítanak számukra, amely háttérrel eredményesen szállhatnak szembe az uralkodói akarattal is.¹⁰

Lueger új fejezetet nyitott a Monarchia várospolitikájában azzal, hogy magát a várost és annak intézményeit mint országos politikai erőforrást hasznosította. Polgármesterként a technikai innovációnak és a városmenedzseri szakszerűségnek mindazon elemeit, amelyek más nagyvárosok kommunálpolitikai fejlődését is jellemezték, sikeresen és átütő erővel tudta politikai szimbólumokként megjeleníteni.¹¹

Ennek jellegzetes példája a községesítés kérdése, amely a nyolcvanas évektől centrális témává vált az keresztényszociális ellenzéki agitációban. Ebben ideális terepet találtak ahhoz, hogy a választói bázisukat – a közüzemi tarifák révén – közvetlenül érintő kérdésben¹² olyan jól átlátható, világos alternatívát nyújtsanak, amely kapcsolódik az erősödő nagyfokellenes korhangulathoz, és alkalmas annak további erősítésére. Hatalomra jutva meghirdették a „községi szocializmus” jelszavát. Ez a fogalom eredetileg Angliában bukkant föl az 1880-as években. Elsősorban a szocialista eszméktől átitott Fabiánus Társaság propagálta, amely jelentős szerepet játszott az 1889-ben felállított London Megyei Tanács első éveit fémjelző Haladó Pártban. Ők az átfogó társadalmi reform, a termelés társadalmisításának folyamatában szántak úttörő szerepet a községi vállalkozásnak. A fogalomnak itt olyan ideologikus tartalma volt, amely messze túlmutatott bizonyos sajátosan városi gyakorlati problémák megoldásán. A német városreformerek a kifejezés használatát Angliából vették át. Számukra azonban mindez más értelmet nyert. Nem távlati programot láttak benne, hanem a nagyszámú közüzem és új típusú közintézmény létrejöttével előállt tényleges helyzet jellemzésére szolgált. Ebben az értelemben analógnak érezték az „államszocializmus” fogalmával, ami alatt a korabeli szociálliberális társadalomreformerek a tőkés állam szociális szempontú beavatkozását értették a munkásság társadalmi integrációja és ezzel a magántulajdonon alapuló rend stabilizálása érdekében. Községi szocializmusnak a városi önkormányzatok hasonló működését tekintették.¹³

Luegerék községi szocializmus jelszava lényegében annyit jelentett, hogy a jövedelmező közüzemek profitját, amely addig a (jobbára külföldi érdekeltségű) magántőkét gyarapította, a város háztartása számára kell megszerezni, és ezzel megkímélni a lakosságot a közterhek további emelésétől. A községesítés több lényeges funkciót is betöltött a párt hatalmi stratégiájában: a községesítések körüli éles harcok látványosan szimbolizálták a várospolitikai rendszerváltást, a kiépülő közüzemi szektor ugyanakkor, a nyereségorientált tarifapolitika révén, pótlólagos erőforrásokat biztosított az új vezetés fejlesztési programjaihoz, és nagy teret biztosított a klientúrárendszer számára. Nem utolsó sorban pedig komoly szerepet játszott abban, hogy a keresztényszocialisták a várospolitika szempontjából egyik legfontosabb szervezett érdekcsoport, a háztulajdonosok jelentős részét meg tudták nyerni, hiszen őket a liberálisok rugalmatlan pénzügyi politikája amúgy is magas adóterhek további emelésével fenyegette.¹⁴ A közüzemek által biztosított új bevételek viszont elhárították ennek veszélyét. A háztulajdonosok körében végbement orientációváltást mutatja, hogy 1895–1896-ban a keresztényszocialisták már az első választói kúriában is komoly sikereket értek el. Majd amikor kialakult a kompromisszum Lueger polgármesteri megerősítése kérdésében, de a császári tekintély megóvása érdekében néhány hónapra „helyettesre” volt szükség, az átmeneti időre a Háztulajdonosok Szövetségének elnöke ilhetett ebbe a székbe, majd ő lett Lueger mellett az első alpolgármester. Az 1895 őszi megválasztott antiliberális község tanácsosok többsége már háztulajdonos volt.¹⁵

Lueger a szolgáltató városigazgatás, a modern városmenedzselés új teljesítményeit a hagyományos városi polgárlét elemeinek kultuszával, általában a polgár-fogalom társadalmilag exkluzív, ki-rekesztő tartalmának előtérbe állításával kapcsolta össze.¹⁶ Az új értékrendben kiemelt helyet kapott a házbirtoklás és a gazdaságilag önálló státus mint a polgári mivolt tradicionális alapja, a várossal leginkább azonosítható, szellemisége meghatározására elsősorban hivatott réteg attribútuma. A polgármester mögött álló községtanácsai frakció – amelynek a világháborúig háborítatlan, kétharmados vagy azt meghaladó többsége volt – maga is a „*Bürgerclub*” nevet viselte. Lueger ismét tömegesítés tette a városi polgárjog adományozásának a rendi korszakból fennmaradt, a liberális városvezetés által jóval visszafogottabban gyakorolt szokását. A polgárjog járt néhány kézzelfogható előnyrel is (viselői adójuk mértékétől függetlenül eleve a második kúriában szavaztak, bizonyos szociális alapítványokból csak ők részesedhettek), fő funkciója ekkor már a „polgár” fogalmát monopolizálni kívánó réteg összefogása volt. A több mint kilencezer általa megadományozott, akiket a „társadalmi rend gránátosainak” nevezett, kevés kivétellel római katolikus, nős-családos, jól szituált ipari, esetleg kereskedelmi önálló – valahol a kispolgárság és a nagypolgárság között elhelyezkedő „besserer Mittelstand” tipikus képviselője.¹⁷ A bécsi társadalom modern ismérvek szerint legpolgárosultabb etnikai-felekezeti csoportja, a zsidóság ebbe az exkluzív körbe egyáltalán nem juthatott be. A városvezetés szemében ez a keresztény tulajdonos polgárság minősült olyan értékes társadalom-fenntartó elemnek, amelynek gyarapodását, életformájának megőrzését közhatalmi eszközökkel is támogatni kell.

Bécs polgármestere igen erős hatalmi jogosítványokkal rendelkezett: személye jelentette a legfőbb összekötő kapcsot a választott döntéshozó testületek és az apparátus között, egyszerre volt a községtanács széles jogosítványokkal rendelkező elnöke, az önkormányzat képviselője a tartományi és állami szervek felé és a tisztviselői kar legfőbb előljárója. A városi önkormányzat önálló és átruházott hatáskörei egyértelműen szétváltak, előbbieket tekintetében a felsőbb szervek csak törvényességi felügyeletet gyakoroltak. Ráadásul a liberálisok Nagy-Bécs 1890-ben történt létrehozása alkalmával a hatalom további központosításával vélték feltartóztatni a keresztényszocialista előretörést, és ezzel a korlátlan párturalom olyan lehetőségeit teremtették meg, amelyeket azután Lueger sokkal inkább ki tudott használni, mint a belső ellentétektől szabdalt, bomlékony frakciókra támaszkodó utolsó liberális polgármesterek. Elsősorban az új Városi Tanács (*Stadtrat*) létrehozását kell kiemelni, amely a polgármester elnöklete alatt az alpolgármesterekből és 22, a községtanács által a saját soraiból 6 évre választott tagból állt. Ez a szűk körű testület véglegesen döntött valamennyi olyan önkormányzati ügyben, amely nem volt kifejezetten a községtanács plénumának fenntartva, és a bizottságok megszüntetésével valamennyi községtanács elé kerülő ügy előkészítése is a kezében összpontosult. Tagjai működésükért díjazást kaptak, és a többség kizárólag saját soraiból választhatta őket, az ülések zártak voltak. Az ellenzék szerepe ezzel a községtanács nyilvános ülésein elhangzó kritikái megnyilatkozásokra korlátozódott. Az a tény, hogy ez a kizárólag a közgyűlési többség soraiból kikerülő politikai testület döntött az alkalmazottak kinevezéséről és előléptetéséről is, az apparátus fölötti párturalom úgyszólván leplezetlen intézményesítését jelentette. Emellett ez a grémium határozott a közmunkák és megrendelések vállalatba adásáról, ami a keresztényszocialisták széles körű vállalkozói klientúrájára való tekintettel szintén primeren politikai jogosítványnak tekinthető. Noha Lueger ellenzéki politikusként ígéretet tett ennek az oligarchikus testületnek a felszámolására, ebből semmi nem lett. A választójog kiterjesztése is olyan módon történt, hogy az a párturalmat semmiképpen se veszélyeztesse. Az 1900. évi községtanácsreform az ígért általános választójog helyett olyan módon bővítette a szavazók körét, hogy a meglévő három kiváltságolt kúria mellé egy negyedik, „általános” kúriát csatolt, amely azonban felsőbb kúriák 46–46 delegáltjával szemben csak húsz tagot küldhetett a községtanácsba. Ráadásul a privilegizált választók a negyedik kúriában is szavazhattak, amennyiben rendelkeztek az itt kellékként megkívánt háromévi helybenlakással, amely követelmény viszont az addig jogfosztottak tetemes

részt továbbra is kirekesztette. Ennek következtében a reform után a negyedik kúriában szavazók többsége a felsőbb kúriákban is választójogosultak közül került ki. Egyidejűleg a három privilegiált kúria összetételét is átrendezték annak érdekében, hogy a súlypont még inkább a keresztényszocialisták törzsválasztóinak tekintett rétegekre helyeződjön.¹⁸

A keresztényszociális pártmozgalom azonban maga is inkább tekinthető a széles bécsi középréteg különböző csoportjai érdekközlésének, amit egyfajta általános antiliberalis-antiszemita közérület tartott össze, mint szorosan vett világnézeti alapon álló programpártnak. Az eltérő érdekek kompromisszumát a párton belül, a felmerülő kérdéseknek megfelelően, folyamatosan létre kellett hozni, amelyhez feltétlen tekintélyű, valamennyi számottevő csoport által elfogadott integráló személyiségre volt szükség. A polgármester legfőbb funkciója e szerep betöltésében állott.¹⁹

A bécsi fejlemények komoly figyelmeztetést jelentettek a budapesti liberálisok számára, és a város háztartásában jelentkező súlyos feszültségek mellett jelezték a régi típusú várospolitikai folyathatatlanságát. A várospolitikai bécsinél jóval szűkebb társadalmi bázisa és merevebb intézményi szerkezete a hagyományos elit hatalmát fenyegető kockázatot mindenestre csekélyebbnek mutatta. Az 1890-es években már megjelentek olyan szervezett közszéppolitikai erők, melyek programjában az új típusú városigazgatás követelményei és a várospolitikai demokratizálása egymástól elválaszthatatlan összefüggésben állott. Legsikeresebb a Vázsonyi Vilmos nevével fémjelzett liberális demokrata irányzat volt. Az intézményi struktúra merevsége következtében azonban mindez nem hozta magával az erőviszonyok gyors és látványos átrendeződését, és erre kilátás sem nagyon mutatkozott.

1906-ban, az országos alkotmányos válság lezárulása után azonban egy olyan sajátos helyzet alakult ki, amelyben a hagyományos városigazgatási felfogással szembeforduló kicsiny demokrata tábor, amely magát nyíltan a városi kispolgárság érdekképviselejeként jelenítette meg, hirtelen oly mértékű meghatározó szerephez jutott, hogy el tudta érni saját polgármesterjelöltje, Bárczy István megválasztását. E fordulat mögött azonban, a bécsivel ellentétben, nem állt sem új szociális erők szerephez jutása a váropolitikában, sem egyes társadalmi csoportok politikai újraorientálódása. A demokraták és a régi közgyűlési többség összefogását mindkét részről alapjában rövid távú taktikai megfontolások diktálták: az 1906 tavaszán lezajlott, az addigi ellenzék győzelmét hozó országgyűlési választások után politikai túlélésüket csak egymásra utalva látták megoldhatónak. Bárczy azok közé tartozott, akik Magyarországon a legmélyebben megértették a nagyvárosi igazgatás Európa-szerte tapasztalható tartalmi átalakulásának, a beavatkozó, szolgáltatásszervező városigazgatás kifejlődésének tartalmát és jelentőségét. Ezt összekapcsolta az átfogó értelemben vett társadalmi és politikai demokratizálás programja iránti nyitottsággal. Személyében ugyanakkor a nagytőke érdekképviseleői is biztosítékot láttak a főváros megrendült pénzügyi helyzetének rendezésére, és kíváltképp arra, hogy az új koalíciós kormányzattal el tudja fogadtatni a város anyagi igényeit.²⁰

„Bárczy István Sacher Gusztávnak, a belvárosi főreáliskola franciatanárának fia volt. Atyja lengyel menekült volt, eredeti neve Smolensky; előbb Bécsben, majd a Felvidéken nevelősködött, itt ismerkedett meg későbbi feleségével. Bárczy István középtermetű, finom arcú férfi volt. Eredetileg papnak készült, kisszemináriumi benyomásait megőrizte, mélyen vallásos volt.” – emlékezik rá egyik legközelebbi munkatársa, Harrer Ferenc. – „Anyja bárcziházi Bárczy leány, az ő nevét vette fel, amikor tanácsjegyző korában Baitnerből Bódyvá és Amtmannból Almádyvá lett kollégáival együtt nevét megmagyarosította. Felesége, akit egész kezdő hivatalnok korában vett el, finom, előkelő jelenség; szintén dzsentrí eredetű. Anyja és felesége révén tehát a magyar társadalom uralkodó osztályába tartozott, és igen nagyszámú, de földi javakban kevésbé bővelkedő atyafisága szívesen kölcsönözte a patinát Sacher István bárczyságának a családi politika ellenértékéért, hiszen gyümölcseit az új rokon tüneményes emelkedése folytán bőségesen élvezte. ... Bárczy István szegényember volt, szegényen is nősült. Tehetségének, ügyességének köszönhette fényes előmenete-

lét, de azon ritka beérkezettek közé tartozott, aki nemcsak nem irigyelte mástól, ha tehetsége érvényesül, hanem a tehetségek szárnybontogatását segítette is. Bárczy azonban nemcsak szegény ember volt, de bohém is. Bár mindennapi szükségleteiben igénytelen is tudott lenni, ha szépségről vagy művészetről volt szó, nem törődött anyagi lehetőségeinek határaival. Amikor aztán módjában állt egy világváros fényében sütkérezni, valóságos reneszánsz kori városfejedelem életét élte.

Jellemző, hogy a közvélemény helyes érzékkel a »podeszta« nevet találta ki számára. Pedig ekkor is szegény volt, csak tisztségét viselte fénnel.²¹

Bárczy bemutatkozó beszédében maga fogalmazta meg az „egymással küzdő városi pártprogramok alapján” szerveződő képviselőt megteremtésének igényét. A polgármesteri reformtevékenység stabil közgyűlési hátterét biztosítani hivatott községi párt – Vázsonyiék és a régi többség összefogásával, a demokraták által immár egy évtizede képviselt program átvételével – 1906 végén meg is alakult, és a várakozásnak megfelelő könnyű győzelmet aratott a választásokon. Belső elmentéi azonban egy év után szétrobbantották, miután kiderült, hogy a régi „törzsfőnökök” csupán átmenetileg, taktikai okokból voltak hajlandók akceptálni a pártprogram olyan sarokpontjait, mint a közszolgáltatási üzemek községesítése vagy a progresszív adózás, ezek végrehajtását azonban minden erővel akadályozni igyekeznek. A törvényhatósági bizottság így a továbbiakban is nélkülözte azt a kerületi kötöttségektől független, összefővárosi program alapján álló politikai erőt, amely a polgármester vezette igazgatási apparátus tevékenységének irányt szabott volna. Nem történt előrelépés a társadalom részvételi lehetőségeinek kiszélesítése, a döntéshozó folyamatokból addig kizárt munkás- és kispolgári rétegek politikai integrálása terén sem. A közgyűlés összeállításának módját, a választások mechanizmusát tekintve úgyszólván teljes a folyamatosság a korábbi időszakokkal. A döntéshozatal súlypontja azonban a közgyűlési paktumokról áthelyeződött a Bárczy vezette adminisztrációra, és a polgármester körül kialakuló szűk körű agytröszt vált a várospolitika legfőbb alakítójává.

A budapesti polgármesteri tisztség intézményesítetten „gyenge” pozíciót jelentett. A polgármesterek önkormányzati ügyekben alig volt a tanács testületétől elválasztott saját hatásköre. Önálló mozgástere jobbára csak a személyzettel való rendelkezés, az apparátuson belüli munka- és ügykörbeosztás terén volt. Bárczy messzemenően kihasználta az ebben rejlő lehetőségeket. Az apparátus sajátos „megkettőzésével”, a kiemelt programokat a szokásos tanácsi és bizottsági ügyvitelből kiragadva általa kiválasztott munkatársak kezébe adta, és rajtuk keresztül, a formalitások lehető mellőzésével, igen hatékonyan tudott eljárni, miközben a folyó igazgatási feladatokat az apparátus úgyszólván változatlan rendben és összetételben látta el. E munkatársi gárdában meghatározó szerep jutott a radikális demokrata szellemi-politikai áramlathoz, a Huszadik Század köréhez kötődő személyeknek.

Az ily módon megerősített és a maga képére formált adminisztráció meghatározó, kezdeményező szerepét Bárczy a szétforgácsolt közgyűléssel szemben is erős kézzel érvényesíteni tudta. A nagyszabású reformpolitikát egy rendkívül szűk társadalmi bázissal rendelkező, szociális hátterét és jórészt jellegadó személyiségeit tekintve is változatlan összetételű közgyűlés közreműködésével sikerült keresztülvinni. Ez jórészt arra vezethető vissza, hogy a döntéseket közvetlenül befolyásolni képes nagypolgári elitnek nem voltak a várospolitikával kapcsolatban olyan világosan körvonalazható egységes érdekei, amelyek a szilárd koncepcióval rendelkező és azt kitűnő taktikával képviselő polgármesterrel szemben szervező erőt jelentettek volna. Amiben egységesen érdekeltek voltak, az leginkább a város által a lakosságra rótt anyagi terheknek számukra relatíve kedvező megoszlása volt, valamint olyan döntéshozó rendszer fenntartása, ami garanciát jelent érdekeik érvényesítésére. E kérdésekben Bárczy, kiváltképp 1908, az egyesített községi párt felbomlása után, gondosan tartózkodott attól, hogy bármi olyat tegyen, ami e réteg számára valóban komoly érdekérelmet eredményez. Ami a városigazgatás környezetalakító, szolgáltató tevékenységét illeti, e problémák összetettsége, sokrétűsége, az egyes intézkedések sokszor nehezen átlátható hatásme-

chanizmusa sokkal kevésbé tette lehetővé annak kikristályosodását, hogy milyen módszerek és lépések szolgálják ténylegesen és hosszú távon az elit meghatározó csoportjainak érdekeit. Igaz, hogy a közszolgáltatásokat kézben tartó monopolvállalatok, valamint a mögöttük álló, és a fővárosnak is hiteleket nyújtó nagybankok érdekeltjei és érdeképviselei – Béccsel ellentétben – itt nagy súllyal voltak jelen a közgyűlésben. Ők azonban, bár roppant befolyásos, mégiscsak szűk, elkülönülő réteget alkottak. Ha a város az addig viszonylagosan kímélt ingatlantulajdon fokozottabb megadóztatásával (pl. a telekérték-emelkedési adó bevezetésével) kényszerült volna többletbevételhez jutni, az a tulajdonos polgárság jóval szélesebb körét érintette volna. A városigazgatás új eszköztára, és annak alapjaként a külföldi kölcsönfelvételek és a közsegésítési politika anélkül járult hozzá a társadalmi feszültségek csillapításához és a város működőképességének javításához, hogy annak terheit akár csak részben áthárította volna a vagyonos polgárságra. Ennek köszönhetően tőlük a polgármester viszonylag szabad kezett kapott. A főváros erősen korlátozott autonómiája folytán arra is szükség volt, hogy Bárczy a mindenkori kormánnyal a lehető legjobb viszonyt tartsa fenn.²²

Míg tehát a császárvárosban önmagukat megszervező modern érdekcsoportok törekvései kerültek be a polgármester által összefogott politikai érdekintegrációs mechanizmusba, Budapesten változatlanul az egy szűk kör személyi kapcsolatrendszerén alapuló döntéshozatal maradt a meghatározó.

Annak a társadalomreformeri elhivatottságú szakembergárdának a szemléletében, amely számára Bárczy jelentékeny önálló mozgásteret tudott kiharcolni mind a közgyűlés uraival, mind a központi állami bürokráciával szemben, a szolgáltató, vállalkozó és a társadalmi viszonyokba aktívan beavatkozó városigazgatás a társadalmi és politikai demokratizálás átfogó programjába illeszkedett. Sőt a modern jóléti állam felé mutató elgondolások jegyeit is magán viselte. Ambíciójuk arra irányult, hogy Budapestet a szociálpolitikai reformok laboratóriumává tegyék. Felfogásuk szerint a városigazgatás felelőssége nem csak arra terjed ki, hogy város mint egész működőképességét és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést biztosítsa, az infrastruktúrát fejlessze, hanem komoly feladatai vannak a hátrányos helyzetből önerőből kiemelkedni nem képes városlakók létviszonyainak alakítása terén is.

A reformpolitika tényleges irányait és terjedelmét azonban döntő mértékben meghatározta, hogy az adott politikai és városgazdálkodási erőterben jelentős eredmények csak azokon a területeken születhettek, amelyeket kölcsönpénzből lehetett finanszírozni, miközben az állandó költségvetési bevételek felhasználása terén nemigen bővült a mozgástér. Kölcsönpénzek szolgáltatták a fedezetét a kontinensen a maga nemében úgyszólván egyedülálló, 1909–1912-ben végrehajtott kommunális kislakás-építési programnak, amely pénzügyileg sem volt veszteséges a főváros számára, mivel a lakbérek az építési tőke törlesztését is magukban foglalták. Az akció elfogadtatása ezzel együtt is csak úgy volt lehetséges, hogy a városvezetés reformerei messzemenően kihasználták a „lakásfronton” végletesen kiéleződött válsághelyzet nyomását.²³ Bárczy, akinek szívügye volt az oktatás fejlesztése, a bérházakban elhelyezett, és ezzel a lakáskínálatot szűkítő iskolák problémáját kihasználva érte el, hogy a közgyűlés az iskolaépítésekre is kiterjessze a lakásügy által élvezett „különleges elbánást”.²⁴ Ugyanakkor az egészségügy, amelynek helyzete társadalmi robbanással nem fenyegetett, hiányosságaitól a vízvezeték- és csatornarendszerek és a köztisztaság megfelelő kiépítése után (amire még az 1890-es években sor került) az elitrétegek többé nem szenvedtek, és a városi háztartás számára sem kecsegtetett újabb bevételekkel, igencsak háttérbe szorult a beruházási programban. Nem csak a kórházfejlesztési tervek maradtak papíron, de olyan, az elköltött beruházási pénzek töredékét igénylő elképzelések is – mint az iskolaorvosi hálózat kialakítása, az ambuláns tüdőbeteg-gondozás, a hatóságilag szervezett anya- és csecsemővédelem megteremtése –, amelyeket csak a rendes költségvetés terhére lehetett volna működtetni.²⁵ Hasonlóképpen stagnálás volt tapasztalható a szociális segélyezés terén, amely továbbra sem volt képes lényegesen meghaladni a városi hatóság hagyományos feladatát képező szegénygondozás és nyomorenyhítés

szintjét. Ezen a téren is néhány kölcsönpénzből épített új létesítmény (a népszálló és a Vág utcai népház), valamint az 1913–1914. évi krízishelyzet nyomása alatt megszervezett kivételes munkanélküli-segélyakció fémjelzi, hogy a városvezetés mely területeken vélt áttörési lehetőséget felismerni.²⁶

Luegerék községi szocializmusa nem foglalta magában a piacgazdaság kárvallottjai javára történő jövedelem-újraelosztás gondolatát. Ahogy a polgári státushoz hagyományosan hozzátartozott a jótekonyság kötelezettsége, Luegerék a várospolitikai fontos részének tekintették a gondoskodást mindazon társadalmi csoportokról, amelyek a hagyományos jótekonyság szemlélete szerint is segítségre szorultak. A „községi szocializmus” hirdetése ellenére a szociálpolitikai szerepfelfogás terén nem történt lényegi újítás a liberális korszakhoz képest. A Magisztrátusnak a szegényügyi reformmal kapcsolatos, 1901-ben kelt előterjesztése újszólván tiszta formában visszhangozza a liberális krédót: a város „nem bocsátkozhat bele abba, hogy a létminimumot mindenki számára biztosítsa és az egyesek elégtelen jövedelmét kiegészítse ... arra kell korlátozódnia, hogy az emberi nyomorúság legkiáltóbb megnyilvánulásait vegye gondozásba...”²⁷ Jellegzetes, hogy míg Bárczyék szociálpolitikai presztízsbetűzése a munkaképes hajléktalanok számára szolgáló népszálló volt, addig Luegeréké idős nincstelenek számára szolgáló otthon, a Lainz-i Gondozóintézet. Maga a szociális ellátórendszer azonban itt eleve lényegesen jobban kiépült, anyagilag is sokkal teljesítőképebb volt, mint Budapesten, és folyamatos racionalizálás, a hatékonyság javítása, a juttatások szélesítése jellemezte. Különösen a gyermek- és ifjúságvédelem, valamint az időskorúak ellátása terén mutatta fel egy preventív szociális ellátórendszer irányába való fejlődés jegyeit. Az aktív lakáspolitikától viszont Bécs teljes mértékben elzárkózott, annak ellenére hogy 1905 körül már a kormányzó párton belül is érzékelhető volt egy lakásreformer szárny megjelenése, amely élvezte a polgármester, Lueger rokonszenvét. A községi lakásépítés gondolata e csoport számára is idegen volt, törekvései a magán- és közhasznú építőársulatok kislakás-építésének ösztönzésére, a piac befolyásolására irányultak. Lueger életében azonban érdemi lépés ebben az irányban nem történt. A háztulajdonosi érdekeknek a kormányzó párton belüli meghatározó súlyát mutatja, hogy még az 1883. évi építési szabályzatnak 1892 óta napirenden lévő módosítását sem sikerült keresztülvinni, ami a bécsi munkáslakás jellemző épülettípusának (a *Gangküchenhaus*nak) a további szaporodását megakadályozta volna, holott ezt a lakástípust már a polgári közvélemény jelentős része is elfogadhatatlannak tartotta. Uralkodó maradt az a szemlélet, amely a lakástermelést és -fenntartást csak a magántőke szigorú profitlogikájának alávetve tudta elképzelni.²⁸

Bárczyhoz hasonlóan Luegernek is egyik kedvenc területe volt az iskolaügy. Az uralma alatt épült századik iskola (ebből 71 volt teljesen új épület) felavatásán jelentette ki: „az iskola a templom után a legfontosabb hely kell hogy legyen”.²⁹ Az iskolát a politikai-világnézeti harc terepének tekintette.³⁰ Ennek megfelelően az elnöklete alatt álló Stadtrat, amelynek hatáskörébe a tanári kinevezések tartoztak, nem is titkolt politikai diszkriminációt érvényesített ezen a téren. Különösen a szociáldemokraták és Schönerer „nagynémet” irányzata hívei voltak esélytelenek tanári állás elnyerésére. Az iskolával szembeni követelmények sorában Lueger azt állította első helyre, hogy a gyermekeket keresztény vallásos és német nemzeti szellemben kötelességtudó alattvalóvá nevelje, míg Bárczy a közügyeket éretten megfontolni, azokban állást foglalni képes tudatos állampolgárrá nevelés, valamint a gyakorlati életre történő felkészítés, a nagyváros sajátos létviszonyaihoz alkalmazkodó tananyag fontosságát emelte ki. Hangsúlyozta az oktatás jelentőségét a magyarosítás szempontjából is, ennek azonban a főváros sajátos viszonyai között ezekben az években már inkább csak demonstratív jelentősége volt. Lueger a nemzeti küzdelmek kiéleződésének légkörében állandóan veszélyben érezte és veszélyben látta a császárváros „német karakterét”. Bécs számára nem mint a nemzetek feletti birodalom soketnikumú fővárosa jelentett értéket, hanem mint német város. A polgáresküt is kiegészítette egy olyan mondattal, amellyel a sokszor egyébként szláv eredetű új polgárok a város német jellegének állhatatos megőrzésére kötelezték magukat.³¹

Máig sokat vitatott kérdés Lueger antiszemitizmusának jellege és hatása.³² Legtöbb elemzője egyetért abban, hogy személy szerint nem volt antiszemita meggyőződésű, a zsidógyűlöletet mint politikai eszközt fedezte fel és gyakorolta. Kielmansegg gróf tartományi helytartót bizalmas beszélgetés során arról biztosította, hogy az ő antiszemitizmusa „a Fichtegasséig terjed”, ahol a mérvadó nagypolgári-liberális napilap, a *Neue Freie Presse* szerkesztősége székelte.³³ Az antiszemitizmus szélsőséges fajgyűlölő válfaját azonban nem csupán integrálta a keresztényszociális pártmozgalomba és felhasználta, de hivatali és személyes tekintélyével művelt és „gutgesinnt” bécsi polgárok számára is elfogadhatóvá, követhetővé tette. Nem csekély mértékben járulva hozzá ahhoz, hogy a tradicionális színezetű kulturális, vallási, gazdasági antiszemitizmus széles körben fordult olyan zsidógyűlöletbe, amely minden károsnak ítélt társadalmi jelenség mögött felfedezte a zsidót mint „kórokozót”, „kútmérgezőt”. A város személyzeti politikájában leplezetlenül érvényesült a zsidókkal szembeni hátrányos megkülönböztetés.³⁴

A zsidókérdés mint gazdagon variálható tematika jól összekapcsolható volt a magyarellenességgel, és ezen keresztül a Bécs–Budapest konkurenciaharcot kísérő érzelmekkel is. Nem elsősorban az általános ideológiai távolság, hanem Lueger heves, a „judeomagyarok” elleni propagandában kicsúcsosodó magyar- és Budapest-ellenessége volt az, ami az ő életében kizárt mindenféle komolyabb kapcsolatfelvételt a két városvezetés között. Vázsonyi egy későbbi visszatekintésében – a községestítésre utalva – „liberális luegerizmusként” jellemezte a Bárczyék által követett irányvonalat.³⁵ Számukra valójában inkább a német nagyvárosok jelentették a mintát, amelyeket akkoriban nemzetközileg is a szakszerűen irányított, hatékonyan és szűk társadalmi bázisuk ellenére közérdek-orientáltan működő városi önkormányzat megtestesítőinek tekintettek. A városigazgatás tartalmi átalakulásának motorja itt általában az 1860–1870-es évektől kiterelblyesedő hivatásos városigazgatási bürokrácia és a vele szakmai-társadalmi szervezetek közvetítésével szorosan együttműködő, a társadalmi kérdések iránt hivatásánál fogva is érdeklődő új típusú szakértelmiség volt.³⁶ A „községi szocializmus” fogalma a budapesti viszonyok között nem volt szalonképes. Bárczy és munkatársai – Luegeréktől eltérően – általában nem is éltek vele. Sőt a városigazgatás orientációjában bekövetkezett lényegi váltás hangsúlyozásától is feltűnően tartózkodtak. Ha az előző évtized várospolitikájával szembeni különbséget akarták kifejezni, akkor a „tespedés” időszakát felváltó „lázás alkotó tevékenységről” beszéltek. A luegerinél „modernebb” és „demokratikusabb” felfogás által ihletett szociális reformpolitikájuk a legjobb szándék mellett sem lehetett más, mint tipikusan apparátusi módszerekkel, felülről végrehajtott reform, amelyre a közvetlenül érintettek legfeljebb „kívülről” gyakorolhattak nyomást.

JEGYZETEK

1. A beavatkozó városigazgatás kialakulását a Monarchia nagyvárosaiban összehasonlító tanulmány Gerhard MELINZ–Susan ZIMMERMANN: *Die aktive Stadt. Kommunale Politik zur Gestaltung städtischer Lebensbedingungen in Budapest, Prag und Wien (1867–1914)*. In: Wien, Prag, Budapest. Blütezeit der Habsburgermetropolen. Urbanisierung, Kommunalpolitik und Gesellschaftliche Konflikte (1867–1918). Hrg. von Gerhard Melinz–Susan Zimmermann. Wien, 1996, 140–176.
2. A bécsi városigazgatás strukturájára és működésére alapvető munka: Maren SELIGER–Karl UCAKAR: *Wien. Politische Geschichte 1740–1934, Bd. I–II*. Wien–München, 1985 (a továbbiakban SELIGER–UCAKAR); a liberális elit városigazgatási felfogását jellegzetesen példázza legkiválóbb polgármesterük memoárja: Cajetan FELDER: *Erinnerungen eines Wiener Bürgermeisters*. Wien–Hannover–Bern, 1964. A budapesti várospolitikai erőviszonyaira ld. Budapest története IV. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszi rózsás forradalomig. Szerk. VÖRÖS Károly. Budapest, 1978 (a továbbiakban Bp. tört. IV.), különösen 460–464.; SZÓCS Sebestyén: *Budapest Székesfőváros részvétele az 1905–1906. évi nemzeti ellenállásban*. Budapest, 1977, 13–31.; SIPOS András: *Várospolitikai és városigazgatás Budapesten 1890–1914*. Budapest, 1996 (a továbbiakban: SIPOS), 28–46.
3. SELIGER–UCAKAR II., 794–911.; SIPOS, 130–193.
4. SELIGER–UCAKAR I., 570–574.

5. Detlef LEHNERT: Der politische Mythos des „kleinen Mannes von Wien“ und die soziale Realität einer saturierten Mittelstandsklientel. In: Gerhard MELINZ–Susan ZIMMERMANN (Hrsg.): Wien, Prag, Budapest. Blütezeit der Habsburgermetropolen. Urbanisierung, Kommunalpolitik, gesellschaftliche Konflikte (1867–1918). Wien, 1996 (a továbbiakban LEHNERT), 96.
6. Bp. tört. IV., 430.
7. Erich Graf KIELMANSEGG: Kaiserhaus, Staatsmänner und Politiker. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1966, 365.
8. SELIGER–UCAKAR II., 923.
9. A három kúria szavazatait összevonva, a teljes 24 éven felüli férflakosság 11,3 százaléka szavazott az antiliberálisokra 1895-ben 5,8 százalék liberális szavazó ellenében, míg 1891-ben ez az arány 8,2–7,7 százalék volt a liberálisok javára. LEHNERT, 96.
10. Az antiliberális-antisemita győzelem tényezőinek eddigi legsokoldalúbb feldolgozása John W. BOYER: Political radicalism in late imperial Vienna. Origins of the Christian Social Movement 1848–1897, Chicago–London, 1981. (BOYER: Political radicalism...); magyar kutató tollából alapos monográfia MADARAS Éva: Az osztrák keresztényszociális mozgalom a pártalakulás évtizedében 1887–1897. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. Magáról Luegeről tudományos értékű biográfiát egyelőre csak az egyesült államokbeli monarchiakutatás produkált: Richard S. GEEHR: Karl Lueger. Mayor of Fin de Siècle Vienna. Detroit, 1990 (a továbbiakban GEEHR: Lueger); ugyanő publikálta a Wiener Stadt- und Landesbibliothek Kézirattárában őrzött Lueger-hagyaték fontosabb darabjait: „I decide who is a Jew!” The papers of Dr. Karl Lueger. Introduced, translated and edited by Richard S. GEEHR. Washington D. C., 1982; a korai pályaszakasz alapos feltárását elvégezte Karin BRINKMAN-BROWN: Karl Lueger, the liberal years: democracy, municipal reform and the struggle for power in the Vienna City Council 1875–1882. New York–London, 1987.
11. Ez olyannyira hatásos volt, hogy osztrák életrajzírói – a tényekkel ellentétben – máig többnyire a modern európai kommunálpolitika úttörőjének tekintik. L. pl. újabban Johannes Hawlik, aki szerint „meghirdette a modern községi szocializmus koncepcióját, amelynek első képviselőjeként tűnt fel az európai kontinensen.” Johannes HAWLIK: Der Bürgerkaiser. Karl Lueger und seine Zeit. Wien–München, 1985, 98.
12. Becslések szerint a városban működő vállalkozások kb. 60 százaléka használt gázt működése során. SELIGER–UCAKAR I., 618–619.
13. Wolfgang R. KRABBE: Kommunalpolitik und Industrialisierung. Die Entfaltung der Städtischen Leistungsverwaltung im 19. und frühen 20. Jahrhundert. Stuttgart, 1985, 77–100.; R. J. KELLETT: Municipal socialism, enterprise and trading in the Victorian City. In: Urban History Yearbook, 1978, 36–45.
14. BOYER: Political radicalism..., 399–400.
15. LEHNERT, 100–101.
16. A keresztényszociális városvezetés értékvilágát, intézkedéseik társadalmi „jelentését” részletesen elemzi: John W. BOYER: Culture and political crisis in Vienna. Christian socialism in power. 1897–1918. Chicago–London, 1995, különösen 5–39. (a továbbiakban: BOYER: Culture and political crisis...)
17. BOYER: Culture and political crisis..., 9–10.; Ernst BRUCKMÜLLER: Wiener Bürger: Selbstverständnis und Kultur des Wiener Bürgertums vom Vormärz bis zum Fin de Siècle. In: Hannes STEKL–Peter URBANITSCH–Ernst BRUCKMÜLLER–Hanns HEISS (Hrsg.): „Durch Arbeit, Besitz, Wissen und Gerechtigkeit.” Bürgertum in der Habsburgermonarchie II. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1992, 43–62.
18. BOYER: Culture and political crisis..., 22–24.
19. LEHNERT, 104–105.
20. SIPOS, 46–74.
21. HARRER Ferenc: Egy magyar polgár élete. I. Budapest, 1968, 103–104.; Bárczyról még nem készült életrajzi monográfia. Polgármesteri működésére, ide vezető karrierjére is visszatekintően I. SIPOS; valamint ERDEI Gyöngyi: Fejezetek a Bárczy-korszak történetéből. Budapest művelődéspolitikája a századelőn. Budapest, 1991 (ERDEI: Fejezetek...).
22. SIPOS, 75–89.
23. Susan ZIMMERMANN: Práchtige Armut. Fürsorge, Kinderschutz und Sozialreform in Budapest. Das „sozialpolitische Laboratorium” der Doppelmonarchie im Vergleich zu Wien 1873–1914. Sigmaringen, 1997, 244–279.
24. ERDEI: Fejezetek..., 52–60.
25. SIPOS András: Közegészségügy és várospolitika Budapesten 1873–1914. *Statisztikai Szemle*, 76. évf. (1998) 11. sz., 254–256.
26. Gerhard MELINZ–Susan ZIMMERMANN: A szegényügy „szerves” fejlődése vagy radikális szociális reform? Kommunális közjótékonyosság Budapesten és Bécsben (1873–1914). *Aetas*, 1994, 3. sz., 37–56.
27. Gerhard MELINZ–Susan ZIMMERMANN: Über die Grenzen der Armenhilfe. Kommunale und Staatliche Sozialpolitik in Wien und Budapest in der Doppelmonarchie. Wien–Zürich, 1991 (az idézet helye 133–134.); BOYER: Culture and political crisis..., 13–19.

28. Albert LICHTBLAU: Wiener Wohnungspolitik 1892–1919. Wien, 1984.; Renate BANK-SCHWEITZER: Die Kleinwohnungsfrage in Wien um die Jahrhundertwende. In: Juan Rodriguez-LORES–Gerhard FEHL (Hrsg.): Die Kleinwohnungsfrage. Zu den Ursprüngen des sozialen Wohnungsbaus in Europa. Hamburg, 1988, 431–449.
29. Heinrich SCHNEE: Karl Lueger. Leben und Wirken eines grossen Sozial- und Kommunalpolitikers. Berlin, 1960, 85.
30. GEEHR: Lueger, 288–293.
31. Brigitte HAMANN: Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators. München, 1996, 429.
32. A kérdés historiográfiáját átkinti GEEHR: Lueger, 171–176.
33. KIELMANSEGG, 382.
34. BOYER: Culture and political crisis..., 28.; GEEHR: Lueger, 203.
35. Egyenlőség, 1923. szept. 1.
36. Jürgen REULECKE: Bildungsbürgertum und Kommunalpolitik im 19. Jahrhundert. In: Bildungsbürgertum im 19. Jahrhundert. Teil IV. Hrsg. von Jürgen Kocka. Stuttgart, 1989, 138–145.

ANDRÁS SIPOS

*ISTVÁN BÁRCZY AND KARL LUEGER:
TWO MAYORS IN THE AUSTRO-HUNGARIAN MONARCHY AT THE TURN OF THE CENTURY*

SUMMARY

The last third of the 19th century and the early part of the twentieth century saw the change of functions in municipal administration. City administration, which had merely focused on maintaining the law and supervising town life, was replaced by city management, which then played an active and intervening role in trying to change and develop the municipal environment and living conditions in various forms. This change lay in the background and set the base for the appearance of a uniquely characteristic civil servant type: the outstanding mayor personality. In the late Monarchy, both rival cities, the country seat of Budapest and the capital of Vienna, provided two "great" mayors, István Bárczy (1906–1918) and Karl Lueger (1897–1910), who worked parallelly to each other for some time. The presentation offers a comparison of these two personalities and their offices, primarily from a social and municipal aspect.

In Vienna, the mayor's office was a political job, whereas in Budapest it was considered a civil servant's job. Accordingly, Bárczy was appointed after a smoothly ascending and swift civil servant career, while Lueger took his post at the top of a political carrier previously marked with obstacles, fall-backs and restarts. Lueger acted primarily as a political integrator in the mayor position, while Bárczy was successful mainly because he managed to secure autonomous opportunities for his team of experts, who were highly knowledgeable and were committed to social reforms. The approval for his attempts came from both the nobility of the national assembly and the central state bureaucrats. The social base of the municipal policy was a lot wider in Vienna than in Budapest, which explains why party politics has earlier beginnings in Vienna. Lueger came to power due to the breakthrough of the Christian Socialist Party movement, which had an anti-liberal/anti-semitic attitude and represented the joint interests of various middle-class groups in Vienna. The Monarchy started an entirely new chapter in municipal policy by using the municipality and its institutions as national political resources. The elements of both the technical innovations and city management expertise, which also characterized the municipal development of other major cities, were successfully and impressively displayed as political symbols. Lueger's "village socialism" however, did not include income redistribution for the welfare of the losers of the market economy. Basically, what they said was that the profit of successful state companies was to be secured for the budget of the municipalities instead of the plutocracy, thus sparing the population from further increases in their public rates and taxes. According to their view, the task of the city management was the maintenance of the general well-functioning and development of the infrastructure. However, they did not consider the job of the city management to take official responsibility for the individual resident's living conditions. Even with the support of executive measures, they were primarily committed to the political task of preserving the life-style of the Christian wealthy middle-class and the adjacent employee middle layers, considered as society's valuable breadwinners rooted in local municipalities.

The task of social politics was mainly viewed as the support of social groups who were unable to care for themselves, and who were considered needy according to the traditional concept of charity.

According to the views of Bárczy and his colleagues, city management fit into the comprehensive program of social and political democratization. It even had concepts which tended towards patterns of the modern welfare state. Behind the change in Budapest however, there were no new social power groups, which acquired new roles in municipal politics. Neither were certain social groups politically reoriented. Reform politics depended on the approval of the national as-

sembly, which was heavily weighted with the upper-middle class, and hardly changed its composition compared to the previous period. Thus, the concept of "village socialism" could not gain grounds in the Hungarian political environment either. Bárczy and his team did not really advocate it. They even clearly tried to avoid emphasizing the essential change that had taken place in the orientation of municipal management, although in practice, the forming of villages had the same role in several aspects as in Vienna. Their social reform politics, even though more modern and democratic than the Luegerian, were still constrained by the fact that the reforms were executed by bureaucratic methods from above, and those involved could only exert influence on them from the outside.

„HÍDJAI ÉLTETIK AZ ORSZÁG FŐVÁROSÁT...“

BEVEZETŐ

Az átkelőhely léte, elhelyezkedése, üzemeltetése nem választható el egy adott földrajzi egység, régió természeti képétől. Alapja minden kultúra, minden kor gazdaságának, stratégiájának, mindennapi életének. A hidépítés, mint az átkelőhely-használat késői formája még inkább függvénye a rendelkezésre álló nyersanyagbázisnak és az adott korra összegyűlt kollektív tudásnak, egyúttal pedig még hatékonyabb gerjesztője környezete életének. A jól működő közlekedési, szállítási rendszer egyik leg-sérülékenyebb eleme, ezért mind között talán a leggyakrabban célpontja is minden támadás-nak.

A magyarországi vas- és acélgégyártás, a szerkezettervezés a XIX. század végére utolérte a világ akkori színvonalát műszaki és esztétikai szempontból egyaránt. Így a századvég éveiben teljesítménye minden szempontból összemérhető a külföldével. A cementgyártás, a beton- és a vasbetonszerkezetek tervezése és építése is ekkor jelent meg és rövid elméleti verseny után vált iparszerűvé. A hazai fejlesztés igen szorosan követte a külföldit. Igen hamar önállóvá vált.

Az elmúlt évtizedek viharai látványos pusztítást végeztek. A szerkezetek jelentős része elpusztult, a dokumentumok sokasága megsemmisült, illetve csak a szórvány maradt fenn. A különböző tervtárakban fekvő anyag feltárása és közzététele néhány éve rendszeresen folyik.

Fontosnak tartom a különböző műfajú: írásos, képi, rajzi és tárgyi dokumentumok egységes föl-fogását. Így kaphatunk csak teljesebb képet az egyes korok oktatói, tervezői, kivitelezői, kutatói szemléletéről, gyakorlatáról. A dokumentumok feltárása, közkinccsé tétele a „tudománytörténeti” hasznosítás mellett üzemeltetési szempontok miatt is fontos.

ÁTKELŐHELYEK

„Magyarország földrajzi helyzeténél fogva, ... arra van hivatva, hogy ezen kereskedés nagy részét területén vezesse keresztül; ...csak saját hibánkból történnék, ha ... a magyar-osztrák és észak-német birodalomnak, sőt ... a kelettel folytatott kereskedése hazánk határait elkerülné.” (A m. kir. K.K.M. jel. az orsz. közl. eszk. hálózata tárgyában; Pest, 1873)

A Duna melléke az ókor óta jelentős szerepet játszott a környezetében megtelepedő kultúrák életében. A halász-vadász gazdaság, a földművelés számára egyaránt kedvezők voltak a feltételek, így a kereskedelem is virágzott. Ugyanakkor a Duna a maga sokáig szabályozatlan medrével, a katonai védővonal számára is ideálisan megfelelt. Az évezredek óta ismert átkelőhelyek a mindenko-ri szállítási vonalak csomópontjai voltak.

Az egyes korokból fennmaradt dokumentumok vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül az adott kor történeti folyamatainak elemzését sem. Sok esetben – az ókori, középkori anyagban elsősorban – műszaki dokumentum nem áll rendelkezésünkre, így csak a leírásokból, esetleg laikus rajzokból következtethetünk. A műszaki-történeti vizsgálat másik nehézsége a rajzok (metszetek, festmények) forrásértékének kérdése: eredetiségük, pontosságuk, műszakiinformáció-tartalmuk értékelése.